

Є. С. Чекарева

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Перцептуальний час в системі прикметників давньогрецької мови

Чекарева Є. С. Перцептуальний час в системі прикметників давньогрецької мови. У статті розглядаються прикметники давньогрецької мови, що вказують на темпоральні ознаки об'єктів. Прикметники розподілено за групами залежно від їх семантики. Проаналізовано кількісний та якісний склад лексем у лексико-семантичних групах, розглянуто їх словотвірні моделі. Послідовно проводиться думка про те, що специфіка формування й організації групи темпоральних прикметників має тісний зв'язок з особливостями світобачення носіїв давньогрецької мови, зокрема у плані вираження часових уявлень.

Ключові слова: *прикметник, часові відношення, лексико-семантичні групи.*

Чекарева Е. С. Перцептуальное время в системе прилагательных древнегреческого языка. В статье рассматриваются прилагательные древнегреческого языка, указывающие на темпоральные признаки объектов. Прилагательные разделены на группы в зависимости от их семантики. Проанализирован количественный и качественный состав прилагательных в лексико-семантических группах, рассмотрены их словообразовательные модели. Последовательно проводится мысль о том, что специфика формирования и организации группы темпоральных прилагательных тесно связана с особенностями мировоззрения носителей древнегреческого языка, в частности, в плане выражения временных представлений.

Ключевые слова: *прилагательное, временные отношения, лексико-семантические группы.*

Chekareva Y. S. Perceptive time in the adjectives system in Ancient Greek. The article represents an analysis of adjectives in Ancient Greek that express the temporal features of objects. Adjectives are divided in groups depending on their semantics. The quality and quantity, the word formation specific of the lexemes are analyzed in the article. There is an emphasis on the connection between the specific of organization and formation of the temporal adjectives and the mentality of Ancient Greek owners, in particular in temporal sphere of cognition.

Key words: *adjective, temporal meaning, semantic groups.*

Формування класу ад'єктивної лексики символізує важливий етап у становленні мови та особливу здатність людини усвідомлювати властивості, якості, ознаки предметів окремо від самих предметів у процесі розвитку логічного мислення. Як зазначає З. А. Харитончик, вичленування предмета як такого в усій сукупності його властивостей та окремих його якостей і ознак привело до розриву в первісно єдиній для індоєвропейських мов системі імені та формуванню особливої категорії слів, які позначають ознаки, властивості, якості предметів, — прикметників [12:10].

«Ознака — це показник, бік предмета чи явища, за яким можна впізнати, визначити чи описати предмет або явище» [8:250]. Прикметник вказує на окремо усвідомлену сторону об'єкта, один-єдиний абстрагований від свого носія показник, причому доволі стійкий та стабільний [8:251].

На сьогодні виділені ті структури знання, які зазвичай кодуються прикметниками. Найкраще і найповніше номінативні простори,

позначені ад'єктивами, були визначені Р. Диксоном. Серед них, у першу чергу, виділяються параметричні, кольорові, оцінні, вікові, часові [13:13].

Особливості прикметників у плані їх складу, словотворчої структури, семантичного наповнення є специфікою кожної окремої мови і відбивають, зокрема, характер пізнавальної діяльності та фіксації її результатів людиною.

Багата лексика давньогрецької мови містить значну інформацію про спосіб сприйняття світу взагалі і часу зокрема у такі віддалені від нас часи. Для розуміння такої закодованої інформації необхідний глибокий аналіз лексем з погляду їх семантики, кількісних показників, наповнення окремих лексико-семантичних груп, словотворчої структури тощо. Узагальнення отриманих даних дозволить зрозуміти, що і як саме було названо носіями давньогрецької мови, в якій кількості одиниць було зафіксовано важливі відомості про оточуючий світ.

Незважаючи на великий потенціал у висвітленні особливостей мовної картини світу, ад'єктивна лексика давньогрецької мови залишається малодослідженою. Окремі питання функціонування прикметників у класичних мовах привертала увагу таких дослідників, як М. Г. Сенів, А. Добіаш, П. Шантрен, С. І. Соболевський, М. Н. Славятинська, І. М. Тронський, Х. І. Куйбіда, Д. В. Кейер. Тому аналіз темпоральних прикметників та їх ролі у формуванні давньогрецької мовної картини світу видається цілком актуальним та перспективним.

Вибір саме темпоральних прикметників як об'єкту дослідження зумовлено особливим статусом часу як загальнолюдської світоглядної категорії. Сприйняття часу є абсолютним і відносним. У результаті осмислення часу як двоїстої категорії виникло поняття реального та перцептуального часу. Останній характеризується індивідуальністю відчуття й сприйняття часу і не завжди точно відповідає реальному часу [10:5–14]. Перцептуальний час визначається як внутрішня емпірична організація відчуттів людини, в яких відбивається об'єктивна темпоральна реальність [4:11]. У свідомості різних народів час представлений по-різному, що й знаходить відбиття в системі мови на всіх її рівнях.

Вивчення темпоральних прикметників давньогрецької мови дозволило нам зробити ряд важливих висновків щодо ролі цієї групи слів у відображенні своєрідної давньогрецької національно-мовної темпоральної парадигми.

В цілому, група часових прикметників у давньогрецькій мові доволі ємна і включає власне та невласне темпоральні лексеми.

У межах даної статті висвітлено деякі характерні особливості організації групи власне темпоральних прикметників.

Згідно класифікації В. А. Карашука, власне темпоральні прикметники можна розподілити за двома основними семантичними групами — «тривалість» і «момент». Семантична група «тривалість» містить підгрупи зі значенням визначеної та невизначеної тривалості. Підгрупа «невизначена тривалість» передбачає подальший поділ одиниць за ознакою «тривалість відносно норми» та «тривалість безвідносно норми». У свою чергу, семантична група «момент» поділяється на підгрупи «момент відносно точки відліку» та «момент безвідносно точки відліку» із подальшим уточненням моменту відносно теперішнього часу та моменту відносно встановленого часу [5:4–6].

Аналіз складу та кількісних показників лексем у зазначених семантичних групах є предметом окремого дослідження прикметників давньогрецької мови. У межах даної статті ми дещо відійдемо від представленої класифікації для реалізації іншої мети — виділити та проаналізувати такі групи прикметників, у яких висвітлюється специфіка часових уявлень давніх греків.

У групі часових прикметників зі значенням невизначеної тривалості звертає на себе увагу кількісний і якісний склад підгруп тривалості відносно норми та безвідносно норми.

Семантична підгрупа «невизначена тривалість відносно норми» містить прикметники, які вказують на ознаку тривалості в часі більше або менше норми і мають загальне значення «довгий, тривалий» та «короткий, нетривалий» відповідно:

а) невизначена тривалість більше норми: *δολιχός* тривалий; *πολύς* довгий, тривалий; *ἐπίμονος* постійний, тривалий; *χρόνιος* затяжний, довгий; *μακράϊων* довгий, тривалий; *παμμήκης* надзвичайно довгий; *πολυχρόνιος* тривалий etc. (тут і далі переклад з давньогрецької наш — Є. Ч.):

ὄψε δὲ δὴ μετὰ νῶϊ κίε Ξανθὸς Μενέλαος, ἐν Λέσβῳ δ' ἔκειχεν δολιχὸν πλόον ὄρμαίνοντα (Hom. Od. 3, 168-169) — пізніше вирушив на кораблі золотоволосий Менелай, [нас] він перестрів у Лесбосі в роздумах про довге плавання;

б) невизначена тривалість менше норми: *βαίος* короткий, нетривалий; *βραχύς* короткий, недовгий; *μικρός* нетривалий; *μινυθάδιος* недовгий, нетривалий; *ὀλίγος* короткий, нетривалий; *παυρίδιος* маленький, коротенький; *παῦρος* короткий, нетривалий; *ταχύς* короткий, недовгий etc.:

οὐδὲ τοκεῦσι θρέπτρα φίλοις ἀπέδωκε, μινυθάδιος δέ οἱ αἰὼν ἔπλεθ' ὑπ' Αἴαντος μεγαθύμου δουρὶ δαμέντι (Hom. Il. 4, 477–479) — але й милим батькам не віддячив за своє виховання, був коротким його вік, зупинений нещадним списом відважного Аякса.

У підгрупі «невизначена тривалість безвідносно норми» окремо виділяється мікрогрупа зі значенням необмеженої тривалості: *ἄϊδιος* вічний, безстроковий; *ἀειχρόνιος* вічний, неприйдешній; *ἀμετρόβιος* той, що нескінченно довго триває, надзвичайно тривалий; *ἄπαστος* безперервний, нескінченний; *ἄπειρος* безмежний, нескінченний; *προσεχής* постійний, безперервний; *συμφυής* суцільний, безперервний; *συνεχής* постійний, нескінченний etc.:

ἐννῆμαρ δ' ἐς τεῖχος ἴει ῥόον· ὕε δ' ἄρα Ζεὺς συνεχές, ὄφρα κε θᾶσσον ἀλίπλοα τείχεα θεῖη (Hom. II. 12, 25–26) — дев'ять днів він спрямовував їх на твердиню; Зевс постійно лив дощ, щоб скоріше стіна поринула в море.

Якщо порівняти кількісні показники у розглянутих підгрупах, то очевидним стає чітке домінування прикметників зі значенням тривалості ознаки в часі. Так, прикметники із загальним значенням «довгий, тривалий» у давньогрецькій мові представлені 31 одиницею, у той час як прикметники зі значенням «короткий, нетривалий» формують групу в 9 лексем. Прикметники із семою «вічний, нескінченний» у давньогрецькій мові складають значну групу з 58 одиниць, натомість значення «короткочасний» представлено тільки 12 лексемами.

Показовою є і словотворча будова прикметників у розглянутих семантичних групах. При загальному домінуванні іменних основ (іменників і прикметників), у підгрупі необмеженої невизначеної тривалості спостерігається опора на дієслівні основи (до 65%). Присутність дієслівних основ, як здається, посилює відтінок тривалості, процесуальності ознаки, необмеженості в часі, що є складовою частиною семантичної структури таких прикметників.

Превалювання прикметників зі значенням тривалості в часі цілком відповідає концепції про характерне для давньогрецької світоглядної системи уявлення про циклічний час, витоки якої криються у суттєвій залежності людини та людського суспільства від докільця та зумовленості ритму життя змінами сезонів року [9:6–7]. Циклічна концепція часу являє собою позбавлену відхилень періодичність, що повторюється знов і знов, за будь-яких умов, не зазнаючи жодних змін [6:42]. Архаїчне мислення повністю «атемпоральне» та виражає собою, насамперед, емоційно-ціннісне ставлення до оточуючого світу. Людина того часу жила відчуттям своєї приналежності до загального космосу, відчувала себе частиною вічності, звідси ігнорування фізичного часу як одночасного, однорідного та незворотного, натомість сприйняття його як неоднорідного, багатомірного та зворотного [1].

У семантичній групі «момент» нашу увагу привернули прикметники підгруп «момент відносно встановленого часу» та «момент безвідносно точки відліку». Інтерес виклика-

ли кількісні показники прикметників у цих підгрупах.

У підгрупі «момент відносно встановленого часу» можна виділити, зокрема, прикметники, які вказують на ознаку відносно моментів з погляду:

річного циклу:

а) рік (5 одиниць): ἐνιαύσιος річний, щорічний, однорічний; ἔτειος річний, той, що триває рік; ἐτήσιος річний, щорічний; διετήσιος річний, той, що триває цілий рік; ἐπετήσιος річний, щорічний:

καὶ μὴν καὶ τῶν πόνων πλείστας ἀναπαύλας τῇ γνώμῃ ἐπορισάμεθα, ἀγῶσι μὲν γε καὶ θυσίαις διετησίαις νομίζοντες, ἰδίαις δὲ κατασκευαῖς εὐπρεπέσιν, ὧν καθ' ἡμέραν ἢ τέρψις τὸ λύπτρον ἐκπλήσσει (Thuc. Hist. 2. 38. 1-2) — ми ввели багато різних розваг для відпочинку душі від трудів, вважаючи, що труднощі повсякденного життя розсіюються радістю від щорічних змагань та свят, пристойністю домашнього устрою;

б) місяць (2 одиниці): ἔμμηνος місячний, щомісячний; ἐπιμήνιος місячний, щомісячний:

ἡ δ' ἔμμηνος κάθαρσις οὐ πλήθους ἀλλὰ διαφθορᾶς καὶ φαυλότητός ἐστιν αἵματος (Plut. Moral. Quaest. Conviv. 612 c) — щомісячне очищення є не від повноти крові, а від немочі та слабкості;

в) день (9 одиниць): ἡμερήσιος одноденний; ἡμέριος одноденний, який живе не більше одного дня; ἐφημέριος одноденний, який триває не більше одного дня, тривалістю в один день; ἐφήμερος той, що відбувається в той саме день; який триває не більше одного дня, одноденний; καθημερινός щоденний, повсякденний; καθημέριος щоденний, повсякденний; παρήμερος щоденний, повсякденний; πανήμεριος який триває упродовж цілого дня; який постає в останню частину дня; πανήμερος щоденний; той, що з'являється з дня у день; той, що з'являється протягом дня, який триває:

ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἱερατεύειν αὐτὸν ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ ἔναντι τοῦ θεοῦ (NT. Lc. 1.8) — одного разу він за своєю денною чергою служив перед Богом;

доби:

а) ранок (9 одиниць): ἑωθινός ранковий, ранній; ἑως передсвітанковий, ранковий; ἠέριος ранковий, вранішній; ὄρθριος ранковий, ранній; σύνορθρος світанковий, передсвітанковий; ὑπρηϊός передсвітанковий, ран-

ковий; ὑπόρθριος передсвітанковий, вранішній; πρωινός ранковий:

πρωὶ δ' ὑπηροῖοι σὺν τεύχεσι θωρηχθέντες στηρόμεθ' ἄμ πύργου (Hom. II, 277–278) — вранці ми на світанку [букв. *ми світанкові*], вдягнуті в обладунки, станемо на вежах;

б) день (7 одиниць): ἡμάτιος денний; той, що працює вдень; ἡμερήσιος денний; ἡμερινός денний; той, що прибуває вдень; ἡμέριος денний; той, що відбувається вдень; μεθήμερινός денний; μεσημβρινός полуденний; ἡμερόφαντος денний; той, що з'являється вдень:

ἔνθα καὶ ἡματὴ μὲν ὑφαίνεσκεν μέγαν ἴστον, νύκτας δ' ἀλλύεσκεν, ἐπὴν δαΐδας παραθεῖτο (Hom. Od. 2, 104–105) — вдень [букв. *денна*] вона ткала велике полотно, вночі, запаливши смолоскипи, розпускала;

в) вечір (6 одиниць): ἑσπερίος вечірній; ἑσπερος вечірній; ἀκρῆσπερος той, що з'являється рано чи пізно ввечері; ἀκροκνέφαιος той, що з'являється із сутінками; ἀπόκλιτος той, що схиляється до заходу сонця; καταφερής близький до заходу сонця:

Τηλεμάχῳ εἰκυῖα κατὰ πτόλιν ὄχετο πάντῃ, καὶ ῥα ἑκάστῳ φωτὶ παρισταμένη φάτο μῦθον, ἑσπερίους δ' ἐπὶ νῆα θοῖν ἀγέρεσθαι ἀνώγει (Hom. Od. 2, 383–385) — взяла вона вигляд Телемаха й ціле місто оббігла, до кожного ласкаво звертаючись, усіх запросила ввечері [букв. *вечірніх*] на швидкий корабель;

г) ніч (13 одиниць): παννύχιος той, що триває всю ніч; πάννυχος той, що триває протягом ночі; νυκτερήσιος нічний; νυκτερινός нічний; νυκτερος нічний; νυκτιος нічний; νύχιος нічний; ἐννύχιος нічний, північний; ἐπινύκτιος нічний; ἀκρόνυχος той, що з'являється з приходом ночі; ἀκρόνυκτος північний, пізній; μεσονύκτιος північний; νυκτερωπός той, що з'являється вночі, нічний:

ἔγρεο Τυδέος υἱέ· τί πάννυχον ὕπνον ἄωτέϊς (Hom. II, 159) — Встань, сину Тидея! Чого цілу ніч ти спиш сном [букв. *таким, що триває всю ніч*].

У підгрупі «**момент безвідносно точки відліку**» виділяються прикметники з загальним значенням «**своєчасний**» (5 одиниць): καίριος своєчасний, зручний, доречний; ὥριος своєчасний; той, що встигає вчасно; ἐπικαίριος своєчасний, невідкладний; εὐκαίριος своєчасний, доречний; та «**несвоєчасний**» (9 одиниць): ἄκαιρος несвоєчасний, недоречний; ἄωρος несвоєчасний, передчас-

ний; ἄνωρος передчасний; ἀποκαίριος несвоєчасний, непотрібний; ἔκκαιρος несвоєчасний; ἔξωρος несвоєчасний, недоречний; παρακαίριος несвоєчасний, недоречний:

ἀκούσαντες οἱ Λάκωνες ταῦτα ἔφασαν ἔρεῖν καὶ ἄλλα ὅποια ἂν δύνωνται κράτιστα· καὶ εὐθὺς ἐπορεύοντο ἔχοντες πάντας τοὺς ἐπικαίριους (Xen. Anab. 7. 7. 15) — вислухавши, лаконці сказали, що могли б висловити як ці, так і інші переконливі доводи; і одразу ж вирушили, взявши з собою всіх доречних в ситуації осіб.

Кількість одиниць у розглянутих підгрупах з усією очевидністю свідчить про міру значущості у сприйнятті давніми греками окремих часових проміжків. Так, наявність серед прикметників мікрогрупи «річного циклу» 9 одиниць із загальним значенням «денний», «щоденний» вказує на важливість денного проміжку часу для сприйняття та вимірювання часу. Ці прикметники утворені від іменника ἡμέρα «день» за допомогою префіксів, які уточнюють ознаку розташування об'єкта чи явища всередині вказаного іменною основою проміжку часу. Річний період також грає важливу роль в осмисленні часових процесів. Прикметники зі значенням «річний» спираються на іменники ἔτος, ἐνιαυτός і утворюються суфіксальним або префіксальним способом. Натомість місячний відрізок часу не є суттєвим для носіїв давньогрецької мови.

Окремі частини доби позначені в давньогрецькій мові значною кількістю одиниць зі своєю специфічною структурою. 9 прикметників зі значенням «ранковий» здебільшого походять від іменників зі значенням «зоря» (ἔως, ὄρθρος) і вказують саме на проміжок часу перед світанком або ж одразу після сходу зорі. Тобто «ранок» для давніх греків — це, передусім, пора світанку. 7 одиниць зі значенням «денний» спираються на іменник «день», того ж кореня, що й день взагалі як і частина річного циклу. «Денний» у давньогрецькій відповідає світлій частині доби після світанку перед сутінками. «Вечірній» ґрунтується на спільноіндоевропейському корені *Γεσπερ- і містить також кілька одиниць віддієслівного походження зі значенням «той, що після заходу сонця». Прикметники зі значенням «нічний» переважно походять від іменника νύξ і мають складну структуру, утворюючись за допомогою суфіксів, префіксів, шляхом основоскладання. Розмаїття варіантів утворення прикметників зі значенням «нічний», прагнення конкретизувати таку

темпоральну ознаку об'єктів чи явищ свідчить про особливий статус цієї частини доби. Ніч як найбільш утаємничений і недосяжний для чіткого усвідомлення та сприйняття період доби знаходить вираження у значній кількості одиниць зі складною й різноманітною структурою, що відбиває прагнення людини найбільш чітко передати те, що не вдається точно оцінити та зафіксувати в часі.

Очевидно, важливим для греків було і усвідомлення своєчасності/ несвоєчасності події чи явища, причому значення «несвоєчасний» домінує і знаходить втілення у більшій кількості одиниць.

Оскільки отримані нами дані спираються на результати суцільної вибірки зі словника, може виникнути питання щодо точності запропонованих висновків, адже проаналізовані лексеми є елементами різних діалектних груп і належать до різних періодів розвитку давньогрецької мови. У цьому питанні ми виходимо з факту унікального статусу давньогрецької мови, яка протягом усієї історії розвитку гармонійно поєднувала в собі «старе» і «нове» — архаїчні форми в різні періоди завжди співіснували з сучасними, застарілі граматичні та лексичні одиниці перепліта-

лися з новітніми. Мозаїчність давньогрецької мови ніколи не заважала правильному і адекватному розумінню її носіями обох функціональних її варіантів — розмовної та літературної. Оскільки обидва варіанти відповідали принципам об'єктивації знань про світ, умовам успішної комунікації, давньогрецька мова завжди сприймалася й усвідомлювалася цілісно. Хоча перспектива діахронічного аналізу функцій та семантики окремих прикметників також видається доволі продуктивною, що підтверджується результатами подібних досліджень на матеріалі інших мов.

Викладені нами спостереження за складом окремих груп темпоральних прикметників давньогрецької мови ґрунтуються на розумінні того, що мова є інтерпретатором, вираженням усієї культури нації [11:72]. У ній знаходить своє відображення весь досвід і всі знання, здобуті народом за час свого існування, його ментальні здібності та тип його світобачення [7:24]. Оскільки час є об'єктивною категорією, то система часових значень у мові повинна відбивати загальну модель часових відношень, сприйняття подій та явищ у часі, які склалися в носіїв мови у процесі їх розвитку та пізнання навколишнього світу [2:6].

Література

1. Алексина Т. А. Время как феномен культуры [Электронный ресурс] / Т. А. Алексина // Режим доступа: http://www.chronos.msu.ru/REPORTS/aleksina_vremia.html
2. Всеволодова М. В. Способы выражения временных отношений в современном русском языке / М. В. Всеволодова. — М. : Изд-во Московского ун-та, 1975. — 283 с.
3. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь: в 2 т. / И. Х. Дворецкий. — М. : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. — Т. 1: А–Л. — 1028 с. ; Т. 2: М–Ω. — 1905 с.
4. Звонська-Денисюк Л. Л. Генеза парадигми темпоральності у давньогрецькій мові : [моногр.] / Л. Л. Звонська-Денисюк. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2005. — 257 с.
5. Карашук В. А. Темпоральные прилагательные в современном русском языке : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук / В. А. Карашук. — Ташкент, 1978. — 18 с.
6. Ковалев В. П. Феномен времени и его интерпретация / В. П. Ковалев. — Х. : Коллегиум, 2004. — 428 с.
7. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. — М. : Эдиториал УРСС, 2005. — 128 с.
8. Кубрякова Е. С. Язык и знание / Е. С. Кубрякова. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 555 с.
9. Молчанов Ю. Б. Четыре концепции времени в философии и физике / Ю. Б. Молчанов. — М. : Наука, 1977. — 192 с.
10. Мостепаненко А. М. Пространство и время в макро-, мега-, и микромире / А. М. Мостепаненко // Над чем работают, о чем спорят философы. — М. : Политиздат, 1974. — 240 с. — С. 5–14.
11. Николаева Е. А. Время в языковой картине мира / Е. А. Николаева // Вестник ОГУ. — 2007. — № 9. — С. 72–75.
12. Харитончик З. А. Имена прилагательные в лексико-грамматической системе современного английского языка / З. А. Харитончик. — Минск : Вышэйшая школа, 1986. — 96 с.

13. Dixon R. M. W. *Where have all the adjectives gone? And other essays on Semantics and Syntax* / R. M. W. Dixon. — Berlin : Mouton, 1982. — 347 p.
14. Plutarchus. *Plutarchi moralia* / Ed. C. Hubert. Leipzig : Teubner, 1938, Repr. 1971. — vol. 4.
15. Homer. *Carmina* / Ex recensione Guilieimi Dindorfii. — 3 ed. corr. — Lipsiae : Teubner, 1852. — vol. I — *Iliadis*. — vol. II — *Odyssaeae*.
16. *Novum testamentum Graece post Eberhard et Erwin Nestle ediderunt Kurt Aland e. a.* — Stuttgart : Bibelgesellschaft. — 1987.
17. Thucydidis. *Historiae* / Post Carolum edidit Otto Luschnat. Lipsiae : Teubner, 1960.
18. Xenophontis. *Hist. Anabasis* / Recensuit Arnoldus Hug. — Leipzig : Teubner, 1883.